

KARALIAUČIAUS UNIVERSITETO LIETUVIŲ KALBOS SEMINARO ĮSTEIGIMAS – PRIELAIDOS PLĖTOTIS LIETUVIŲ RAŠTIJAI IR KNYGAI

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra, Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

Karaliaučiaus universiteto 450 metų jubiliejus (įkurtas 1544 m., uždarytas 1945 m.) paskatino daugelio šalių tyrinėtojus atidžiau pažvelgti ir įvairiais aspektais įvertinti šio ryškaus Vidurio Rytų Europos mokslo ir švietimo centro reikšmę ir jo poveikį vokiečių, lietuvių bei lenkų kultūrai¹. Karaliaučius, davęs pirmąją lietuvišką knygą, nuo pat XVI a. vidurio buvo svarbus lietuviškų knygų rengimo ir leidybos centras. Beveik visi lietuviškų raštų rengėjai buvo Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto absolventai. Nuo XVIII a. pradžios (kur kas anksčiau negu Didžiojoje Lietuvoje) čia pradėta dėstyti lietuvių kalba. Tuo tikslu karaliaus įsakymu buvo įsteigtas Lietuvių kalbos seminaras, veikęs daugiau kaip 200 metų ir XIX a. tapęs reikšmingu lietuvių kalbos akademinų studijų, o pagaliau ir europiniu lituanistikos centru. Senosios lietuviškos knygos tyrinėtojai, minėdami iškilus Mažosios Lietuvos raštijos veikėjus (P. G. Mielckę, G. Ostermeyerį, M. L. Rhesą, K. Donelaitį, Fr. Kuršaitį ir kt.), pažymi: *lankė Lietuvių kalbos seminarą ar buvo jo docentu*, tačiau apie patį seminarą, o ypač jo poveikį lietuvių raštijos plėtotei žinoma mažai. Tai vienas iki šiol nuodugniai netyrinėtų lietuvių knygos ir kultūros istorijos reiškinių.

Pirmasis Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarą išsamiau aprašė šio universiteto teologijos profesorius Danielis Heinrichas Arnoldtas², 1763–1775 m. bu-

¹ Pastaraisiais dešimtmečiais Rytų Prūsijos istorijos ir kultūros bei jos paveldo tyrimus organizuoja mokslinės institucijos, telkiančios įvairių šalių tyrėjus. Vokietijoje yra keletas tokių koordinavimo centrų: Liūneburgo Šiaurės Rytų Vokietijos kultūros institutas (Institut Nordost-deutsches Kulturwerk Lüneburg), kas pusmetį leidžiantis regioninės istorijos žurnalą „Nordostarchiv“, Vokietijos Rytų mokslo ir tarptautinių studijų institutas Kelne (Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien), sukūręs tarptautinę darbo grupę su Lenkijos Vakarų institutu Poznane, organizuojantis seminarus ir skelbiantis medžiagą. Oldenburge jau 10 metų prie Rytų Vokietijos kultūros ir istorijos instituto veikia Rytų ir Vakarų Prūsijos žemių istorijos tyrimo komisija. Darbo grupė sukurta M. Liuterio universitete Halėje – Vitenberge. Lenkijoje pastaruoju metu Rytų Prūsijos kultūrinį palikimą aktyviai tiria Olštyno Kętrzynskio mokslinių tyrimų centras bei kultūros draugija „Borussia“, leidžianti to paties pavadinimo žurnalą. Lietuvoje istoriniu, knygotyriiniu ir literatūrologiniu aspektais lietuvių gyvenamą Rytų Prūsijos dalį, vadinamą Mažąja Lietuva, tyrinėja Mokslų akademijos Istorijos ir Literatūros institutų, Klaipėdos bei Vilniaus universitetų mokslininkai.

² Arnoldt D. H. Ausführliche und mit Urkunden vershene Historie der Königsbergischen Universität. Königsberg, 1746. 2 Bd.; Arnoldt D. H. Kurzgefasste Kirchengeschichte des Königreichs Preussen. Königsberg, 1769.

vęs seminaro vadovu. Juo iki šiol remiasi visi vokiečių, lietuvių bei lenkų tyrinėtojai. Negausių, tačiau gyvų samprotavimų ir ginčų dėl pradedančio savo gyvavimą seminaro randame Georgo Friedricho Rogallio³ (seminaro vadovas 1731–1733 m.) bei Frantzo Alberto Schultzo⁴ (seminaro vadovas 1733–1763 m.) laiškuose. Keista, kad beveik nė žodžiu apie seminarą neužsimena pirmųjų seminaro vadovų Johanno Heinricho Lysiaus⁵ (seminaro vadovas 1718–1722 ? m.) ir Johanno Jacobo Quandto⁶ (seminaro vadovas 1723–1727 m.) biografai. XIX–XX a. gana gausioje vokiečių Rytų Prūsijos istoriografijoje pabirų žinių apie Lietuvių kalbos seminarą randame A. Rogge's⁷, P. Stettinerio⁸, W. Borrmanno⁹, P. Kenschelo¹⁰, Götzo von Selle's¹¹ veikaluose. Tačiau pastaruoju metu užsienyje jau yra paskelbta ir specialių darbų apie Prūsijos vietinių kalbų seminarus vokiškuose universitetuose. Karaliaučiaus, o ypač Halės Lietuvių kalbos seminaru susidomėjo vokiečių mokslininkė Chr. Schiller¹². Ši tema „atrasta“ ir Lenkijoje. Lenkų mokslininkė D. Bogdan¹³ paskelbė žinių apie Karaliaučiaus Lietuvių ir Lenkų kalbų seminarus. Lietuvių istoriografai nuo pat pradžių rėmėsi vokiškais šaltiniais. Pirmieji Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminarą paminėjo senosios lietuvių literatūros tyrinėtojai I. Skrupskelis¹⁴ ir išeivijos lietuvis P. Jonikas¹⁵, apie M. L. Rhesos veiklą seminare rašė jo biografas A. Jovaišas¹⁶, svarų Lietuvių kalbos seminaro indėlį plėtojant lietuvių raštiją XVIII a. pabrėžė K. Donelaičio biografas L. Gineitis¹⁷.

³ *Wotschke Th.* Friedrich Rogalls Lebensarbeit nach seinen Briefen. Königsberg, 1928.

⁴ *Riedsel E.* Pietismus und Orthodoxie in Ostpreussen auf Grund des Briefwechsels G. F. Rogalls und F. A. Schultz mit den Hallischen Pietisten // Schriften der Albertus Universität. Geisteswissenschaftliche Reihe. Königsberg, 1937. Bd. 7.

⁵ *Rogge A. D.* Heinrich Lysius in Litauen und Masuren // Altpreussische Monatschrift. 18 (1881), S. 116–135.

⁶ *Gilde L.* Beiträge zur Lebensgeschichte des Königsberger Oberhofpredigers Quandt. Königsberg, 1933.

⁷ *Rogge A.* Schattenrisse aus dem kirchlichen Leben der Provinz Preussen am Anfang des philosophischen Jahrhunderts // Altpreussische Monatschrift. Königsberg, 1879. Bd. 16.

⁸ *Stettiner P.* Aus der Geschichte der Albertina (1544–1894). Königsberg, 1894.

⁹ *Borrmann W.* Das Eindringen des Pietismus in die Ostpreussische Landeskirche. Königsberg, 1915.

¹⁰ *Kenschel P.* Die evangelische Kirche Ostpreussens im 18. Jahrhundert // Altpreussische Forschungen. 1925, H. 2, S. 101–103.

¹¹ *Selle Götzo von.* Geschichte der Albertus Universität zu Königsberg in Preussen. Würzburg, 1956.

¹² *Schiller Chr.* Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz // Nordost-Archiv, Zeitschrift für Regionalgeschichte: Neue Folge. Lüneburg, 1994. Bd. 3, H. 2, S. 375–392.

¹³ *Bogdan D.* Das Polnische und das Litauische Seminar an der Königsberger Universität vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts // Nordost-Archiv, Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge: Lüneburg, 1994. Bd. 3, H. 2, S. 393–425.

¹⁴ *Skrupskelis I.* Kultūri is Prūsų lietuvių gyvenimas XVIII amžiuje // Athenacum. T. 3 (1932), p. 29–40.

¹⁵ *Jonikas P.* Lietuvių tauta ir kalba amžių būvyje. Chicago, 1987.

¹⁶ *Jovaišas A.* Liudvikas Rėza. Vilnius, 1969.

¹⁷ *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. Vilnius, 1990.

Ši tema šmėkšteli ir Mažosios Lietuvos istorikų A. Matulevičiaus¹⁸, A. Juškos¹⁹ veikaluose. Pastaruoju metu ji pateko į knygotyriminkų akiratį. Tačiau, neatskleidus naujos medžiagos, vargu ar galima ką pridurti. Tokia medžiaga glūdi Valstybinio Prūsijos kultūros palikimo slaptajame archyve, į kurį jau pravėrė duris užsienio autorės Chr. Schiller ir D. Bogdan bei lietuvis D. Kaunas²⁰, publikavęs pluoštą neskelbtos archyvinės medžiagos apie Lietuvių kalbos seminaro veiklą XIX a. Publikaciją palydinčiame straipsnyje pirmą kartą lietuvių istoriografijoje apžvelgta Lietuvių kalbos seminaro veikla XVIII–XX a. Šie autoriai suteikė fragmentiškų (o pirmieji lietuvių istoriografai – ir ne visada tikslų) žinių apie seminaro įkūrimo aplinkybes ir veiklos pradžią, jo egzistavimo trukmę, akademinio darbo organizavimą pirmaisiais metais, vadovus, mokymo efektyvumą bei žymesnių seminaro dėstytojų ir klausytojų kūrybinę bei leidybinę veiklą. Deja, išsamaus darbo apie Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminarą nėra nei lietuvių, nei jokia kita kalba. Iki šiol neturime net statistinių duomenų apie seminaro klausytojus ir dėstytojus (jų skaičių, tautybę, socialinę kilmę, kilimo vietą, studijavimo trukmę), išsamiai neatskleista, kaip buvo įstatymų reglamentuojamas ir organizuojamas seminaro darbas, niekas nėra suregistravęs, kokios knygos gulėjo seminaro bibliotekoje, kaip keitėsi mokomosios priemonės, planai ir metodika, kokį kūrybinį impulsą davė seminaras būsimiems lietuviškų knygų autoriams, kokį žinių bagažą ir moralines nuostatas išsinešė į gyvenimą jo auklėtiniai ir kaip savo pasirengimą realizavo praktinėje veikloje. Tiktai atsakę į šiuos klausimus, galėtume iki galo suvokti ir įvertinti Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaro reikšmę ir jo poveikį lietuvių raštijos plėtotei ir lietuviškai knygai XVIII–XX a. Tokį rezultatą galėtų duoti išsamesnis temos tyrimas. Šios publikacijos tikslas – remiantis XVIII–XX a. vokiškais šaltiniais atskleisti Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro įkūrimo tikslus bei aplinkybės, supažindinti su pirmaisiais seminaro vadovais ir įvertinti jų nuopelnus lietuviškai knygai. Publikacijoje pateikiami keletas XVI–XVIII a. dokumentų vertimai.

Lietuvių kalbos seminaro įkūrimas Karaliaučiaus universitete XVIII a. pradžioje buvo istoriškai subrendęs, dėsningas reiškinys, nulemtas politinių, ekonominių bei kultūrinių to meto aplinkybių.

Karaliaučiaus universitetas, beveik 200 metų buvo vienintelė Prūsijos aukštoji mokykla, nuolat rengusi plačioms lietuvių gyvenamoms sritims lietuviškai kalbančius kunigus ir mokytojus. Kunigaikščiui Albrechtui, kuriančiam naują pasaulietinę protestantišką valstybę, švietimas buvo neatskiriamas nuo religinio mokymo, todėl Karaliaučiaus universitete dominavo Teologijos fakultetas, o pirmieji raštijos darbuotojai buvo akademinį išsilavinimą gavę kunigai, kurie jau XVI a. parengė ir kunigaikščio išdo lėšomis išleido lietuvių kalba svarbiausias tikėjimą įtvirtinančias knygas (katekizmą, maldaknygę, giesmyną, postilę). A. Matulevičiaus duomenimis, XVI amžiuje Mažosios

¹⁸ *Matulevičius A.* Mažoji Lietuva XVIII amžiuje. Vilnius, 1989.

¹⁹ *Juška A.* Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje. Vilnius, 1997.

²⁰ *Kaunas D.* Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras // *Metai.* 1993, Nr. 8/9, 10.

Lietuvos lietuvių raštijoje reiškėsi 32 Karaliaučiaus universiteto absolventai: 16 kilusių iš Mažosios Lietuvos, 11 – iš Didžiosios Lietuvos ir 5 vokiečiai²¹.

Norėdamas, kad universitete studijuotų daugiau nevokiečių kilmės studentų, kurie vėliau skleistų protestantizmą vietinėmis kalbomis, kunigaikštis teikė jiems lengvatų. 1550 m. kovo 11 d. potvarkyje sakoma: *Mums ypač rūpi lietuvių kalba, todėl maloningai įsakome skatinti mūsų Klaipėdos, Tilžės bei kitų apskričių jaunuolius, mokančius lietuvių kalbą ir turinčius pradinį išsilavinimą, studijuoti toliau ir suteikiame jiems malonę. Jūs privalote užtikrinti, kad ypač lietuviams, sūduviams ir lenkams, tačiau pirmiausiai lietuviams, būtų teikiama kuo rūpestingiausia globa*²². Kituose potvarkiuose nurodoma, jog norintys atsidėti mokytojo darbui Lietuvoje asmenys turi būti atleidžiami nuo baudžiamosios²³, o į lietuviams skirtas lengvatines vietas universitete vokiečiai gali pretenduoti tik pasiryžę mokytis lietuvių kalbos²⁴.

XVII amžiuje privilegijos universitete lietuvių kilmės studentams, nors ir apkarpytos, išliko²⁵, tačiau dėl gana sunkios lietuvių socialinės padėties lietuvių kalbą mokančių studentų labai sumažėjo, vakuojančias kunigų vietas užimdavo vokiečiai. Anot A. Matulevičiaus, Mažosios Lietuvos lietuvių raštijoje XVII a. darbuosi 33 universiteto absolventai vokiečiai²⁶. Knygų leidyboje (o tai yra vienas iš svarbiausių švietimo lygio rodiklių) pastebimas nuosmukis, nuo 1625 iki 1653 m. nepasirodė nė viena lietuviška knyga. Antroje XVII a. pusėje leidžiamos tik prieš keliolika metų parengtos bei perspausdinamos anksčiau išleistos knygos, nepasirodė net pagrindinė protestantų knyga – Biblija. Krašto evangelizacijai paspartinti reikėjo lietuviškai kalbančių kunigų ir lietuviškų knygų, tad vėl susirūpinta patraukti lietuvių kilmės jaunuolius, būsimuosius sielovadininkus ir potencialius rašto darbininkus, į Teologijos fakultetą. 1639 m. išspausdintame Visuotiniame potvarkyje²⁷ sakoma: *Jeigu maro epidemija Dievo valia atimtų bent dalį dabartinių lietuvių kunigų, labai nukentėtų šių parapijų Dievo bažnyčia, nes Įsruties apskrityje yra tik keturi universitetų baigę mokytojai, o akademijoje studijuoja vos keletas lietuvių, kurie vėliau bus paskirti į lietuviškas parapijas. Todėl reikia nedelsiant pasiųsti į Tilžę gerai mokančių kalbą ir patyrusių preceptorių ar studentų, kuris čia mokyti 20, 30 ar daugiau berniukų lietuvių kalbos ir parengtų juos studijoms universitete, kur lietuviams skirtos specialios stipendijos*²⁸. Kad vokiečiai kunigai galėtų

²¹ Matulevičius A. Didžiosios ir Mažosios Lietuvos studentai Karaliaučiaus universitete XVI–XIX a. // Vakarų Lietuvos katalikiškoji kultūra. Vilnius, 1996. T. 3, p. 23.

²² Arnoldt D. H. Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität. Königsberg, 1746. Bd. 1, S. 472.

²³ Ten pat, p. 46–126, 287.

²⁴ Ten pat, p. 458.

²⁵ Arnoldt D. H. Kurzgefasste Kirchengeschichte des Königreichs Preussen. Königsberg, 1769. S. 710.

²⁶ Matulevičius A. Didžiosios ir Mažosios Lietuvos studentai..., p. 23

²⁷ Recessus generalis der Kirchen-Visitation im Interburgschen und anderen liththauschen Aemtern im Herzogtum Preussen.

²⁸ Versta iš: Krause A. Der Präsentoren, Organisten, Cantoren und Rectoren Stellung und Verhältnis zu den kirchlichen Gemeinden in Preussen und Liththauen. Gumbinnen, 1837. S. 14–15.

savarankiškai pramokti lietuvių kalbos, tame pačiame potvarkyje buvo įpareigota *gerai lietuvių kalbą mokančius kunigus parengti trumpą gramatiką bei dažniausiai pasitai-kančių ir sunkių lietuvišką žodžių žodyną*. Tačiau dėl nepakankamos valstybės paramos parengti žodynai liko rankraščiuose, apsiribota tik kunigo D. Kleino, taip pat Karaliaučiaus universiteto absolvento, lietuvių kalbos gramatika²⁹. Tai buvo pirmoji lietuviška filologinė knyga, ir autorius pratarmėje prašė karalių leisti ją vartoti Tilžės lietuvių mokykloje. Apie lietuvių kalbos, kaip savarankiškos disciplinos, dėstymą akademijoje dar negalvota.

Ilgainiui problema tapo ir gana prastas lietuvių paraprijose dirbančių kunigų profesinio pasirengimo lygis. Kadangi į lietuvių studentams skirtas vietas pretendentų nuolat stigo, jiems buvo keliami minimalūs reikalavimai. Baigusiam kandidatui pakakdavo įrodyti, kad jis vienus metus klausė teologijos profesoriaus paskaitų³⁰. Taigi XVIII a. išvakarėse Karaliaučiaus universitetas rengė per mažai lietuvių kunigų ir parengimo lygis nebuvo pakankamas. Tai negalėjo patenkinti naujo, Šviečiamosio amžiaus keliamų reikalavimų. Kai 1709–1711 m. maro epidemija nusinešė daugiau kaip dvidešimties lietuvių kalbą mokėjusių kunigų gyvybes³¹, padėtis tapo kritiška.

1713 m. į Prūsijos karalystės sostą įžengė Friedrichas Wilhelmas I. Didindamas tėvo sukurtos valstybės karinę galią, jis susirūpino religija ir švietimu. Lietuviai vengė lankyti vietines bažnyčias, slapta eidavo per sieną į Didžiosios Lietuvos katalikiškas bažnyčias, kur buvo kalbama jiems suprantama kalba, dar gana gaji buvo pagonybė. Diegti protestantiškąją krikščionybę ir stiprinti lietuvių atsidavimą vokiškai valdžiai buvo galima tik gimtuoju žodžiu. Reziduodamas Berlyne, karalius nuolat reikalavo iš Prūsijos vyriausybės ataskaitų apie padėtį šioje provincijoje. 1717 m. karaliaus patikėtinis J. H. Lysius apkeliavo lietuviškas paraprijas ir pateikė išsamų pranešimą apie prastą lietuvių bažnyčių ir švietimo būklę³². Kunigai prastai mokėjo lietuvių kalbą, tuo piktindami vietinius gyventojus, atmetinai vykdė savo ganytojiškas priedermes, jų bibliotekose stigo net svarbiausių religinių knygų. Mokyklos beveik neveikė. Tuo įsitikino ir pats karalius, 1718 m. atvykęs į Karaliaučius³³. Suinteresuotas vokiškos kultūros plitimu per švietimą ir bažnyčią, karalius nusprendė pamažu atkelti į lietuviškas paraprijas vokiečius kunigus iš Halės bei kitų vokiečių miestų³⁴. Jiems reikėjo sudaryti sąlygas išmokti lietuvių kalbą. Gerinti kalbos žinias buvo būtina ir vietiniams kunigams, nes savarankiškas kalbos mokymasis nedavė laukiamų rezultatų. Taip brendo Lietuvių kalbos seminaro idėja.

²⁹ Klein D. *Grammatica Litvanica*. Königsberg, 1653.

³⁰ Rogge A. *Schattenrisse aus dem kirchlichen Leben der Provinz Preussen // Altpreussische Monatschrift*. 16 (1879), S. 562.

³¹ Arnoldt D. H. *Kurzgefasste Kirchengeschichte ...*, p. 707.

³² Krause A. *Der Präsentoren, Organisten, Cantoren und Rektoren Stellung und Verhältnis zu den kirchlichen Gemeinden in Preussen und Lithauen. Gumbinnen*, 1837. S. 35.

³³ Rogge A. D. *Heinrich Lysius in Litauen und Masuren // Altpreussische Monatschrift*. 18 (1881), S. 119.

³⁴ Wotschke Th. *Friedrich Rogalls Lebensarbeit...*, p. 100.

Karalius kreipėsi patarimo į du garsius to meto vokiečių pedagogus: Karaliaučiaus universiteto profesorių J. H. Lysių ir Halės universiteto profesorių A. H. Franckę. Pirmasis pasiūlė įsteigti Lietuvių kalbos seminarą Karaliaučiuje, o antrasis – Halėje. J. H. Lysius skeptiškai vertino dviejų seminarų egzistavimą, jis priminė, jog stinga lietuviškų vadovėlių, ir siūlė verčiau siųsti tinkamus žmones iš Halės į Karaliaučiaus universitetą, kad čia, išmokę lietuvių kalbą, jie liktų tarnauti lietuviškose parapajose³⁵. Karalius leido steigti abu seminarus. A. H. Francke vėliau sakė: „Turime kaip Jokūbas laikyti bandą nuolat padalintą, kad, žuvus vienai daliai, išliktų kita“³⁶.

Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro ištakos sietinos su 1718 m. birželio 27 d. karalius įsakymu Karaliaučiaus universiteto, kurio rektoriumi tuo metu buvo teologijos prof. Bernhardas von Sandenas, Teologijos fakultetui³⁷ pateikti konkrečius pasiūlymus, kaip pagerinti lietuvių kunigų ir mokytojų rengimą akademijoje.

*Įsakymas dėl Lietuvių kalbos seminaro įsteigimo*³⁸

Iš Dievo malonės Friedrichas Wilhelmas, Prūsijos karalius, Brandenburgo markgrafas, šventosios Romos imperijos erckamereris ir kurfiurstas ir t. t.

Pirmiausia mūsų maloningas pasveikinimas. Garbingi ir didžiai išsimokslinę, mieli ištikimieji bičiuliai. Jūs, be abejonės, iš savo patirties žinote, kokia apgailėtina bažnyčios būklė mūsų lietuviškuose valsčiuose ir kaip čia trūksta asmenų, tinkančių užimti pamokslininkų vietas: juk apie tą nerimą keliančią situaciją ne kartą buvo viešai kalbėta. Svarbiausia priežastis yra ta, kad Teologijos fakultete studijuoja mažai vietinių lietuvių, turinčių pakankamą erudiciją, jiems patiems stinga reikalingų žinių, kad galėtų pamokyti ir teisingu keliu nukreipti kitus, o kai kurie tokių [lietuvių], pasirinkę teologijos studijas, jų nebaigia, o tik kiek palankę paskaitas ir pratybas čionykščiam universitete siekia gauti testimonia, tapti ministerijos kandidatais, todėl dažnai šventa pamokslininko tarnyba tampa tik pragyvenimo šaltiniu; patys būdami netikę, jie pavedami neišmanančių mokytojų priežiūrai ir taip užkerta kelią daugelio sielų išganymui: taigi būtina kuo skubiau taisyti tokią ydingą padėtį, o tai, kaip mes manome, būtų galima padaryti ir tokiu būdu: tarp teologijos studentų yra vokiečių, kurie labai stropiai mokosi lietuvių kalbos, o jie

³⁵ Riedsel E. Min. veik. P. 47.

³⁶ Ten pat, p. 101.

³⁷ Hubatsch W. Die Albertus -Universität zu Königsberg. Würzburg, 1966. S. 78.

³⁸ Versta iš: Arnoldt D. H. Ausführliche und mit Urkunden versehen Historie der Königsbergischen Universität. Königsberg, 1746. Bd. 2. Beylagen, S. 36–37. Pastaba: Prieš karališkuosius įsakymus nebūdavo ciltės, nusakantių įsakymo turinį. Tą formuluotę pridėjo pats D. H. Arnoldtas, būtent taip traktuodamas įsakymo tekstą, ir tai davė dingstį daugeliui tyrinėtojų šį įsakymą laikyti seminaro įkūrimo aktu. Jis sutrumpino ir karaliaus titulų išvardijimą. Adresatas taip pat nebūdavo nurodomas. Čia D. H. Arnoldto cituojamo dokumento pabaigoje nurodytas adresatas ir jau kiek kitaip suformuluotas jo teksto turinys buvo karališkosios kanceliarijos tvarkytojų prierašas.

mokytųsi dar uoliau, jeigu gautų lengvatų iš čionykštės konviktorijos ar alumnato arba stipendijomis būtų paskatinti siekti rimtų mokslų ir dievobaimingo gyvenimo. Todėl įsakome jums maloningiausiai apsvarstyti šitą Dievo garbei ir sielų išganymui tarnaujantį reikalą ir atsiųsti mums nuoširdų pranešimą, kaip turėtume geriausiai siekti tikslo, bei išdėstyti smulkesnes savo pastabas ir naudingus pasiūlymus. Taip išsipildys mūsų maloningoji valia.

Karaliaučius, 1718 m. birželio 27.

[Pasirašė] Rauschke

*Teologijos fakultetui
dėl apgailėtinos Bažnyčios
padėties lietuviškuose valsčiuose*

Fakultetas apsvarstęs pasiūlė suburti klausytojus senoviškai, kaip kunigaikščio Albrechto laikais: pasiūti į visus lietuviškus valsčius aplinkraštį, kuriame reikalaujama kuo skubiausiai surasti ir nukreipti studijuoti į Teologijos fakultetą vietinius gerai lietuvių kalbą mokančius jaunuolius. Tai ir buvo pirmieji Lietuvių kalbos seminaro studentai. Seminaro priežiūrą karalius pavedė teologijos profesoriui J. H. Lysiu³⁹. Į seminarą privalėjo užsirašyti visi vietinės kilmės studentai iš Teologijos fakulteto⁴⁰. 1718 m. spalio 31 d. įsakyme nurodyta, jog seminaro klausytojams turi būti pirmiausia skiriamos vietos alumnate⁴¹. J. H. Lysius surinko 13–19 jaunuolių grupę. Dalis seminaro studentų buvo vokiečiai, todėl dalyviai pagal kalbos mokėjimą suskirstyti į 2–3 grupes⁴². Suradus pirmųjų seminaro lankytojų sąrašus, galbūt pasitvirtintų spėjimas, jog seminaro nariais ar mokytojais buvo tuo laikotarpiu Teologijos fakultete studijavę daugiau ar mažiau nusipelnę lietuvių raštijos veikėjai P. G. Mielcke, J. Behrendas, A. Fr. Schimmelpennigis jaun., M. S. Engelis, A. H. Pilgrimas ir J. Richteris, vėliau pasiūstas į Halę dėstyti Lietuvių kalbos seminare. Pradžią buvo sunki, trūko gero organizavimo, nebuvo tam paruošto mokytojo, aiškios mokyimo programos bei metodikos, nebuvo parengto statuto. Didelė bėda – lietuviškų vadovėlių stygius. Kaip rodo išlikęs katalogas, iki XVIII a. trečiojo dešimtmečio Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje lietuviškų knygų nebuvo⁴³. Dėl seminaro veiklos pirmaisiais metais nėra vienos nuomonės. Lenkų mokslininkė D. Bogdan teigia, jog seminaras nuo 1718 m. egzistavo vienus metus⁴⁴ ir savo veiklą atnaujino tik 1723 m. Tačiau J. Bertulei-

³⁹ Arnoldt D. H. Kurzgefaste Kirchengeschichte... P. 707.

⁴⁰ Selle Götz von. Min. veik. P. 125.

⁴¹ Arnoldt D. H. Kurzgefaste Kirchengeschichte... P. 707.

⁴² Skrupskelis I. Kultūrinis Prūsų lietuvių gyvenimas XVIII amžiuje // Athenacum. T. 3 (1932), p. 36.

⁴³ Kaunas D. Mažosios Lietuvos bibliotekos. Vilni 1987. P. 45.

⁴⁴ Bogdan D. Das Polnische und das Litauische Seminar an der Königsberger Universität vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts // Nordost-Archiv, Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge Lüneburg, 1994. Bd. 3, H. 2, S. 398.

tis⁴⁵ nurodo (juo seka V. Biržiška⁴⁶ ir kiti lietuvių tyrinėtojai), kad P. G. Mielcke, baigęs Karaliaučiaus universitetą 1722 m., buvo lietuvių kalbos seminaro klausytojas ir docentas. Atskleidus archyvinius šaltinius, gal būtų galima įrodyti, jog seminaro veikla, priešingai D. Bogdan teigimui, po vienu metų nenutrūko. Daugelis autorių apskritai laiko 1723 metus seminaro įkūrimo data. Argumentuojama ir tuo, jog seminaro 100 metų jubiliejus Karaliaučiaus universitete, organizuotas tuometinio Lietuvių kalbos seminaro vadovo L. M. Rhesos, buvo minimas 1823 m.⁴⁷ Iš tiesų šie metai žymi aktyvios veiklos pradžią. Tai, kad seminaras egzistavo ir iki minėtų metų, rodo ir žemiau cituojamas 1723 m. išleistas karaliaus Friedricho Wilhelmo I įsakymas, patvirtinantis lengvatas, kuriomis jau naudojosi seminaro studentai.

Įsakymas dėl seminarų studentams suteikiamų lengvatų⁴⁸

Friedrichas Wilhelmas, Prūsijos karalius, ir t. t.

Lietuvių kilmės studentai nuolankiai naudojasi jiems suteiktomis lengvatomis, ir tai yra labai reikšminga dar ir dėl to, kad jiems šias lengvatas suteikė ne tik universiteto akademinis statusas, bet ir mūsų karališkąja ranka asmeniškai parengtas potvarkis, kuriame nurodyta studentus, Seminario lithvanico narius, aprūpinti pirmiausiai. Todėl maloningai įsakome jums ir toliau vykdyti šį išganingą nurodymą ir lengvatų prašančius studentus, jeigu jie tikrai tos malonės reikalingi, apgyvendinti vietiniame alumnate, kai tik ten atsiranda vietos, be to, pirma kitų priimti į konviktoriumą ir, kaip jau įprasta, skirti jiems nemokamą maitinimą.

Karaliaučius, 1723 m. lapkričio 11 d.

[Pasirašė] Rauschke. Ostau. Tettau

Akademijos rektoriui ir senatui

Tais pačiais 1723 m. karaliaus pavedimu rūmų pamokslininkas J. J. Quandtas bei teismo tarėjas von Mansteinas⁴⁹ parengė 13 punktų pirmojo seminaro statuto projektą⁵⁰.

⁴⁵ Bertuleit J. Die Reformation unter den preussischen Litauern // Jahrbuch der Synodalkommission. 1933–1934. S. 85.

⁴⁶ Biržiška V. Aleksandrynas senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1685 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. Chicago, 1963. T. 2 XVIII–XIX amžiai, p. 52.

⁴⁷ Leipziger Literatur-Zeitung. 1824, Nr. 75, S. 596

⁴⁸ Versta iš : Arnoldt D. H. Ausführliche und mit Urkunden versehen Historie der Königsbergischen Universität, Königsberg, 1746. Bd. 2 Beylagen, S. 38. Žr. pastabą Arnoldt D. H. Ausführliche... Šio dokumento pavadinime vartojama *seminarui* (dgsk.), turint galvoje Lietuvių vėliau įkurtą Lenkų kalbos seminarą.

⁴⁹ Kai kurie šaltiniai (Juška A. Min. veik., p. 77) nurodo, jog statutą rengė J. J. Quandtas ir J. H. Lysius, tačiau tai mažai tikėtina.

⁵⁰ Bogdan D. Min. veik., p. 398–399.

1. Jeigu norintis studijuoti teologiją lietuvis ar vokiečių pageidauja kartu mokytis ir lietuvių kalbos, turi apie tai pranešti seminaro direktoriui ir bus įrašytas į specialų sąrašą. Tilžės lietuvių mokykla turi rengti lietuvių jaunimą studijoms universitete.

2. Užsiėmimai seminare turi vykti kasdien. Iki pietų viena valanda skirta teologijos paskaitoms lietuvių kalba, valanda po pietų – lietuvių kalbos gramatikai.

3. Seminara mokytojais skiriami studentai magistrai, gerai mokantys lietuvių kalbą ir turintys geras teologijos žinias.

4. Atlyginimas mokytojams bus nustatytas vėliau.

5. Neturintiems studentams skiriamos stipendijos „Beneficium Alumnatus et Convictorii“

6. ir 7. Seminarui vadovauja vyriausiasis rūmų pamokslininkas, kurio namuose vyksta užsiėmimai. Jis turi mokyti studentus katekizuoti, sakyti pamokslus ir lavinti jų teologijos žinias.

8. Kas mėnesį seminaristus egzaminuoja docentas, o kas ketvirtį – seminara direktorius. Praleidžiantiems paskaitas studentams gali būti atimta stipendija.

9. Vienus metus seminarą lankę teologijos studentai lietuviai turi sėkmingai sakyti pamokslus lietuviškoje Karaliaučiaus (šv. Elzbietos) bažnyčioje ir vesti religijos pamokas.

10. Gerai išmokę kalbą seminaristai turi gauti iš seminara direktoriaus baigimo pažymėjimą ir dalyvaujant dviem lietuvių pamokslininkams viešai pasakyti pamokslą ir išdėstyti religijos tiesas.

11. Lietuvių kalbos seminara studentai, gavę „Beneficium Alumnatus et Convictorii“ ar kitas stipendijas, privalo seminare mokytis kitus. Asmenys, kurie pasižymi geru mokymu ir didaktiniu darbu, turi pirmiausia gauti parapiją. Jeigu parapijoje yra vakuojanti vieta, seminara direktorius pasiūlo konsistorijai du ar tris seminaristus ir iš šių kandidatų pasirenkamas vienas.

12. Bažnyčių kunigai ir parapijų vyskupai turi informuoti seminara direktorių apie ypač gabius mokinius ir atkreipti į juos dėmesį per kasmetines bažnyčių vizitacijas.

13. Statutą tvirtina karalius, slaptosios ministerijos (das Geheime Etats-Ministerium) direkcija ir kancleris.

1723 m. birželio 8 d. statutus buvo įteiktas karaliui ir patvirtintas. Seminara priežiūra pavesta teologijos profesoriui J. J. Quandto⁵¹. Seminara lankytojų padaugėjo iki 30–40, seminaristus mokė trys magistrai vienas iš jų – lietuvių kalbos⁵². G. F. Rogallis nurodo, jog J. J. Quandto vadovavimo metu vienas iš seminara docentų buvo Burchardtas⁵³. J. J. Quandtas vadovavo seminarui be pertraukos iki 1727 m. Tuo lai-

⁵¹ Ten pat, p. 399.

⁵² Riedsel E. Min. veik., p. 49.

⁵³ Wotschke Th. G. Fr. Rogallis Lebensarbeit... S. 52.

kotarpiu Lietuvių kalbos seminarą baigė šeši kunigai ir devyni precentoriai⁵⁴. Tarp jų galėjo būti jau minėti A. H. Pilgrimas, A. Fr. Schimmelpfennigis jaun. ir Chr. Sperberis. Vienas iš seminaro klausytojų buvo Fr. W. Haackas⁵⁵, 1727 m. išsiųstas į Halės universitetą, kur buvo iš pradžių Lietuvių kalbos seminaro klausytoju, o išsikėlus J. Richteriu, tapo jo docentu ir seminaro tikslams išspausdino pirmąjį lietuvių kalbos žodyną su trumpa gramatika (1730 m.) bei išverstą į lietuvių kalbą religinę knygą (1729 m.). Vadovaujant J. J. Quandtui, mokymui buvo naudojama D. Kleino gramatika ir Naujasis Testamentas (1701). Duomenų apie kitus vadovėlius bei mokomąsias priemones stinga.

Kadangi į seminarą ateidavo vis daugiau vokiečių, mokymo planai buvo pakoreguoti ir statuto nebuvo griežtai laikomasi. XVIII a. viduryje D. H. Arnoldtas rašė: *Seminaristai renkasi du kartus per savaitę, trečiadieniais ir šeštadieniais, tuose pačiuose namuose nuo 14 iki 16 val. Inspektorius kas pusmetį sudaro seminaristams privalomą paskaitų tvarkaraštį. Lietuvių kalbos seminare viena valanda skiriama mokytis gramatikos pagrindų pradedantiesiems, o kitu laiku atliekamos vertimo, katekizavimo pratybos, vyksta diskusijos*⁵⁶.

Dėl neefektyvaus seminaro darbo ir šlyjančios studentų moralės J. J. Quandtą nuo pat pradžių griežtai kritikavo pietistai. F. G. Rogallis laiške A. H. Franckei į Halę rašė: *Lietuviško seminaro inspektorius dr. Quandtas, būdamas labai užsiėmęs, seminaru rūpinasi mažai. Jis pats paskaitų neskaito ir siunčia iš Lietuvos [iš lietuviškų apskričių] kiliusius studentus į kitų profesorių paskaitas. Seminaristus savarankiškai moko trys magistrai, negaudami už tai atlyginimo, tiktai tikėdamiesi geresnių paskyrimų*⁵⁷. Apie seminaro darbą jis rašė taip: *Kadangi tik nedaugelis seminaristų gerai moka lietuvių kalbą, tai anksčiau jie turėdavo atlikti kalbos pratybas (exercium linguae). Vertimo pratybų užduotis gaudavo iš vyresnių studentų, o vertimus taisydavo visi kartu. Tačiau (šis darbas vykdavo prie alaus bokalo ir su pypkės dūmu, disciplina pašliję) dabar tokia tradicija baigėsi, ir kiekvienas seminaristas žinosi pats sau, todėl jau iš tiesų nebegalima pasakyti tikro seminaro klausytojų skaičiaus. Kiek žinoma, jame yra daugiau kaip 20 iš lietuviškų vietovių kiliusių studentų, tačiau tik du trys gerai moka kalbą. Kitiems lietuviškų pamokslus parašo geriau mokantys arba patys juos sulipdo kaip sugebėdami iš Naujojo Testamento posakių. Dr. Quandtas tik tada prisimena seminarą, kai atsiranda laisvų kunigų vietų, į kurias skiria tuos, kurie jam patinka*⁵⁸. Tokią aštrią kritiką reikėtų vertinti atsargiai, nes tame pačiame laiške G. F. Rogallis prašo tarp į inkauti A. H. Franckę karaliui nušalinant J. J. Quandtą nuo seminaro vadovo pareigų ir perduodant vadovavimą pietistui A. Wolfui. Tai ir buvo padaryta 1727 m. Lietuvių kalbos seminaras beveik dviem dešimtmečiams pateko į pietizmo įtaką. Pietistų profesorių veikiama, subrendo K. Donelaičio, G. Ostermeyerio

⁵⁴ Bogdan D. Min. veik., p. 399.

⁵⁵ Biržiška V. Min. vcik., p. 67.

⁵⁶ Arnoldt D. H. Kurzgefasste Kirchengeschichte... P. 711.

⁵⁷ Wotschke Th. Friedrich Rogalls Lebensarbeit... P. 101–102.

⁵⁸ Ten pat.

J. F. Sperberio, Chr. Stimehrio, Chr. Lovino, P. Schröderio asmenybės. Keturių pastarųjų santykį su Lietuvių kalbos seminaru dar reikėtų įrodyti.

Norint aptarti aplinkybes, formavusias pirmųjų seminaro studentų pasaulėžiūrą bei jų religines ir moralines nuostatas, reikėtų apžvelgti, koks buvo Karaliaučiaus universitetas XVIII a. pradžioje, kokios dvasinės ir intelektualinės srovės kryžiovosi senojoje Albertinoje.

XVIII a. pirmojoje pusėje universitetas buvo iš dvasinės stagnacijos ir žengė į savo naujo pakilimo šimtmetį. Veikiant iš Vakarų plintančioms šviečiamosioms idėjoms, mokyklinius dėstymo metodus ir vyravusį autoritarizmą keitė argumentuotos kritikos, tyrinėjimo ir diskusijų dvasia, atsirado naujos gamtos mokslų disciplinos. Universiteto profesoriai buvo dideli eruditai, neatsilikę nuo pasaulinių mokslo naujovių. Sustiprėjo humanitariniai mokslai: istorijos prof. M. Schreiberis, garsėjęs įspūdinga retorika, pradėjo dėstyti Bažnyčios istoriją, poezijos prof. H. Georgas, religinių giesmių autorius, įvedė vokiečių poezijos kursą, Teologijos fakultete dėstė prof. B. von Sandenas⁵⁹ – vienas pirmojo lietuviško Naujojo Testamento leidimo (1701) iniciatorių. Jų paskaitos darė didelį poveikį būsimiems lietuvių raštijos darbuotojams.

Kita vertus, vis dar reiškėsi XVII a. pabaigos dvasinio ir moralinio nuosmukio padariniai, būdingi daugeliui vokiškų universitetų. Profesorių atlyginimai buvo maži, o už privačias paskaitas studentai neįstengė susimokėti. Į paskaitas ateidavo vos du trys klausytojai, kiti leisdavo laiką aludėse. Kai kurie studentai buvo įsirašę tik dėl stipendijų ir nemokamo maitinimo. 1712 m. pranešime karaliui apie universiteto būklę sakoma, jog ši mokslo įstaiga agonijoje⁶⁰. Jau 1712 m. prasidėjo bylos dėl studentų chuliganiškų poelgių universitete ir už jo sienų, viena iš priežasčių – nepasitenkinimas kai kurių profesorių darbu^{61, 62}.

Buvo ir dar vienas specifinis veiksnys, daręs įtaką jaunimo santykiui su universitetu. Tai Friedricho Wilhelmo I vykdoma militaristinė politika, sunkia našta užgulusi ir universitetą. Jo vadovai skundėsi, kad geriausi žmonės prievarta paimami į rekrūtus arba bėga iš Albertinos. Kai kurie profesoriai visai nebeturėjo klausytojų. Vyko prievartinis ne tik studentų, bet ir vyresnių klasių aukštųjų moksleivių verbavimas. Jis buvo atšauktas tik 1750 m. Lietuviškų šeimų tėvai, nenorėdami išleisti vaikų į vokiečių armiją, dažnai neleido mokyti toliau⁶³. Lietuvių raštija neteko potencialių darbininkų.

Tačiau bene didžiausią poveikį besiformuojančiai seminaristų pasaulėžiūrai padarė pietizmas. Amžių sandūroje Vokietijoje kilęs pietistinis judėjimas greitai rado šalininkų daugelyje vokiškų universitetų. Nuosekliausiai pietizmo išpažinėju buvo Ha-

⁵⁹ Plg.: *Gilde L.* Min. vcik., p. 1–8.

⁶⁰ *Žr. Selle Götz von.* Min. vcik., p. 115.

⁶¹ Ten pat, p. 130.

⁶² XVIII a. studentų riaušės vokiečių universitetuose buvo įprastas dalykas. G. Craigas rašo: "Tais laikais universitetai skyrėsi vienas nuo kito labiau ne akademinė reputacija, bet studentų korporacijų gyvenimo stiliumi, Jena ir Vitenbergas garsėjo išgeriamo alaus kickiu, Marburgas – dvikovų skaičiumi, o Leipcigas – studentų palaidumu" (*Craig G.* Vokiečiai praitis, dabartis, atcitis. Vilnius, 1995. P. 300).

⁶³ Plg.: *Hubatsch W.* Die Albertus -Universität zu Königsberg. Würzburg, 1966. S. 26; *Gausc Fr.* Königsberg in Preussen die Geschichte einer europäischen Stadt. Rautenberg, 1987. S. 118.

lės universiteto profesorius A. H. Francke. Pietizmo teoretikas P. J. Speneris veikale „Pia desideria“ ragino grįžti prie pirminio tikėjimo šaltinio – Biblijos, skatino tikinčiųjų misijinę veiklą, susirinkimus. Vienas iš svarbiausių principų – reformuoti studijas universitete, siekiant ne mokytumą, bet dievobaimingumą, rengti studentus katekizacijai (t. y. viešam tikinčiųjų egzaminavimui), sausus pamokslus keisti emocingais ir žadinančiais, skatinti asketišką studentų gyvenimo būdą⁶⁴. Pietizmas rutuliojosi kaip protesto sąjūdis prieš Bažnyčios sąstingį, ritualus ir dogmatizmą. Jis teigė moralinį žmogaus atsinaujinimą per atgailą, o tam nebūtini kunigai ir bažnyčia, smerkė konfesinį uždaramą. Kai kuriose Vokietijos žemėse šis judėjimas buvo laikomas eretišku ir persekiojamas⁶⁵. Įžengęs į sostą Prūsijos valdovas Friedrichas Vilhelmas I iš pat pradžių ėmėsi globoti pietizmą. Jam darė įspūdį Halės profesoriaus A. H. Francke's ypatingas rūpinimasis švietimu, gabių jaunuolių globa. A. H. Francke įkūrė Vokietijoje pirmą našlaičių mokyimo įstaigą, pigių Biblijos leidinių ir religinės literatūros leidyklą⁶⁶. Halę karalius laikė Prūsijos atgimimo ir vokiečių kultūros joje suklestėjimo pavyzdžiu. Karaliaučiaus Friedricho kolegijai, rengusiai jaunimą studijoms senojoje Albertinoje, vadovauti jis pasikvietė ištikimiausius A. H. Francke's mokinius: J. H. Lysius, A. Wolfą, G. F. Rogallį, Fr. A. Schultzą. Vėliau protegavo jų paskyrimą Karaliaučiaus universiteto profesoriais. Jie tapo Lietuvių kalbos seminaro vadovais. 1717 m. karalius įvedė privalomą katekizavimą, Rytų Prūsijoje jis buvo vykdomas itin uoliai, tuo rūpinosi Lietuvių kalbos seminaro auklėtiniai. Per katekizavimą pietizmas tapo raktu į lietuvių tautos sielą⁶⁷. Nors Albertina skatino ir traukė savo kraštiečius, tačiau dėstytojų korpuse ilgainiui sudarė ateiviai iš kitų vokiečių žemių. Viena vertus, tai buvo provincialus universitetas, kita vertus – mobilizavo visų vokiečių (pirmiausia Halės pietistų) jėgas⁶⁸. Tačiau kunigų lietuviškose parapijose vis dar trūko. Laiškuose A. H. Franckei karalius ragina siūsti į Prūsijos parapijas vokiečius pamokslininkus, „kurie nėra gimę Prūsijoje, tačiau labai patikimi“⁶⁹, t. y. aktyvūs pietizmo skleidėjai. Toks vokiečių kunigų įkurdinimas lietuviškose parapijose buvo vienas iš karaliaus asimiliacinių metodų. Kita vertus, iš Prūsijos kilę jaunuoliai buvo raginami vykti studijuoti pas A. H. Franckę į Halę ir, tapę pietizmo misionieriais, grįždavo atgal į dvasinę tarnybą Prūsijoje⁷⁰.

Švietimo reformą Rytų Prūsijoje karalius pradėjo nuo mokyklų ir tą darbą 1717 m. pavedė švietimo ir bažnyčių inspektoriui prof. J. H. Lysiui. Lietuvių kalba kliudė vykdyti reformą. J. H. Lysius pasiūlė steigti naujas mokyklas ir, įvedus visose mokyklose vokiečių kalbą, greitai ir pigiai evangelizuoti Mažąją Lietuvą. A. Rogge rašė: „Tokiu atveju gramatinis karstas nebūtų pridengęs skardžiabalsės gražuolės lietuvių kalbos

⁶⁴ *Bormann W.* Min. vcik., p. 8.

⁶⁵ *Craig G.* Min. vcik., p. 141–142.

⁶⁶ Ten pat, p. 142–143.

⁶⁷ *Bertuleit J.* Min. vcik., p. 76.

⁶⁸ *Hubatsch W.* Die Albertus -Universität zu Königsberg. Würzburg, 1966. S. 51.

⁶⁹ *Gilde L.* Min. vcik., p. 41.

⁷⁰ Ten pat.

palaikų⁷¹. Atvirai germanizacijai pasipriešino Mažosios Lietuvos kunigai, ir J. H. Lysius 1720 m. buvo nušalintas. Tais pačiais metais jis paskirtas Karaliaučiaus universiteto rektoriumi⁷². J. H. Lysiaus biografas pripažino, jog jeigu tai būtų buvę Lysiaus galioje – neturėtų lietuvių nei gramatikos, nei žodyno, nei savo „Dainų“⁷³.

1726 m. karalius pavedė tam pačiam J. H. Lysiui parengti universiteto, o pirmiausia Teologijos fakulteto reorganizavimo pagal Halės modelį planą, Reformą numatyta pradėti nuo Teologijos fakulteto. Iš auklėtinių buvo reikalaujama ne tiek erudicijos, kiek dievobaimingumo, siaurinama filosofijos kurso apimtis ir plečiami Biblijos skaitymai, apribojamos studentų akademinės laisvės, stojantieji vertinami pagal jų gyvenimo nuostatas ir atsivadimą pietizmui⁷⁴. J. H. Lysiaus projekto nepasirašė tik prof. J. J. Quandtas⁷⁵. Karaliaučiaus ortodoksų pasipriešinimas buvo ta uola, į kurią dužo pietizmo bangos. Pietistams įsitvirtinus universitete, ortodoksų jėgos susitelkė bažnytinėje konsistorijoje ir turėjo didelį užnugarį – vietinę dvasininkiją. Ortodoksai buvo didelio išsilavinimo žmonės, griežtai besilaikantys bažnyčios tradicijų, siekiantys išlaikyti savo krašto, kur lietuvių kalba ir lietuviybė turėjo gilius šaknis, fizinę ir dvasinę autonomiją.

Karaliui Friedrichui Wilhelmui I reikėjo ne eruditų, o atsivadusių pietizmo apaštalų⁷⁶. Pietizmo laikotarpiu universitetą C. Flotwellis, Karališkosios vokiečių draugijos įkūrėjas, ironiškai taip įvertino: „Universitetas rengia nebe mokslininkus, bet batsiuvius“⁷⁷. Iš Karaliaučiaus buvo išstremtas fizikos prof. Ch. Fischeris, Halės filosofo Chr. Wolffo šalininkas, 1725 m. sudaręs universiteto reformų projektą, kuriame atspindėjo griežtas posūkis į pažangų empirinį mokymą, gamtos mokslus, keliami didesni reikalavimai studentams⁷⁸.

Nors karaliaus labai palaikomas, pietizmas sunkiai skynėsi kelią. Vietiniai kunigai pamoksluose viešai kritikuodavo pietizmą bei Halės metodus teologijos studijose, pietistus vadino eretikais ir veidmainiais, J. J. Quandtas draudė studentams lankyti pietistų profesorių paskaitas. Pakurstyti studentai tyčiodavosi iš pietistų, imdavosi net chuliganiškų veiksmų. Keblioje padėtyje atsidūrė Lietuvių kalbos seminaro studentai, būsimieji lietuvių kunigai ir rašto darbuotojai, kuriuos ypač stengėsi patraukti ir pietistai, ir ortodoksai.

Pirmieji seminaro vadovai – J. H. Lysius ir J. J. Quandtas – buvo ryškūs priešiški stovyklų lyderiai, tačiau jų nuopelnai lietuviškai knygai (nors ir nevienodo masto bei reikšmės) neabejotinai skatino seminaro studentų polinkį į kūrybą ir leidybą.

J. H. Lysius (1670–1731), kilęs iš Flensburgo, į Prūsiją atvyko 1690 m. iš Jenos universiteto tęsti studijų Karaliaučiuje, tačiau po metų išvyko į Berlyną, vėliau į Halę,

⁷¹ Rogge A. Heinrich Lysius in Litauen... P. 119.

⁷² Borrmann W. Min. veik., p. 102.

⁷³ Rogge A. Heinrich Lysius in Litauen... P. 119.

⁷⁴ Borrmann W. Min. veik., p. 97–98.

⁷⁵ Selle Götz von. Min. veik., p. 139–140.

⁷⁶ Ten pat, p. 138.

⁷⁷ Ten pat, p. 146.

⁷⁸ Predeck (vardas nenurodytas). Ein verschollener Reorganisationsplan für die Universität Königsberg aus dem Jahre 1725 // Altpreussische Forschungen. Bd. 4, H. 2. (1927), S. 65–107.

kur įsitraukė į A. H. Francke's būrelį. Iš ten buvo pasiūstas į dvasinę tarnybą Rytų Prūsijoje. 1709 m. tapo teologijos profesoriumi, o 1715 m. paskirtas trečiuoju rūmų pamokslininku. Nuo 1720 m. iki 1729 m. tris kartus skirtas Karaliaučiaus universiteto rektoriumi. J. H. Lysiaus švietimo reformos metais (1718–1721) neišėjo nė viena lietuviška knyga, tačiau lietuvių raštijai jis nusipelnė 1719 m. parengdamas dvikalbį M. Liuterio Mažąjį katekizmą. Tuo metu kiekviena bažnyčia turėjo savo lietuvišką katekizmo versiją, tad reikėjo parengti vienodą visai Mažajai Lietuvai tekstą. Katekizmas buvo skirtas mokykloms⁷⁹, jį patikrino 62 geriausi lietuvių kalbos mokovai. 1722 m. parengavęs jį išleido G. Engelis – vienas iš J. H. Lysiaus vykdytų reformų oponentų.

Kur kas reikšmingesnė figūra buvo antrasis seminaro vadovas J. J. Quandtas (1686–1772), kilęs iš senos Karaliaučiaus giminės ir ganėtinai gerai mokėjęs lietuvių kalbą⁸⁰. Į Karaliaučiaus universitetą įstojo kunigaikščio Friedricho karūnavimosi (1701) metais. Jam dėstė prof. J. H. Lysius, kurio J. J. Quandtas nemėgo, jo mokyme įžvelgė posūkį į popiežiškumą ir pats už universiteto sienų dalyvavo anti Pietistinėje veikloje⁸¹, vėliau studijavo Vitenberge ir Leipcige, kur vyravo griežtai anti Pietistinės nuotaikos, pietizmas buvo laikomas sekta⁸². Leipcige tuo metu kilo prof. Schmidiaus puoselėjama vokiečių kalbos grynumo idėja, dariusi įtaką J. J. Quandtui⁸³. Tąpač magistru, išvyko į Jeną, kur jam poveikį darė istorikas B. G. Struve, raginęs rinkti pirminius istorijos šaltinius⁸⁴. Tai buvo impulsas tyrinėti Prūsijos istoriją. J. J. Quandtas per 35 tarnybos metus kaupė medžiagą iš bažnyčių vizitacijų pranešimų ir paliko penkių tomų rankraštinių veikalą apie Karaliaučiaus ir Rytų Prūsijos provincijos bažnyčias⁸⁵. 1714 m. karaliaus paskirtas Karaliaučiaus universiteto ordinariniu teologijos profesoriumi, dėstė K. Donelaičiui ir G. Ostermeyerui ir skatino juos domėtis lietuvių kalba ir istorija. 1721 m. paskirtas vyriausiuoju rūmų pamokslininku, nuo 1734 m. iki 1758 m. devynis kartus buvo skirtas Karaliaučiaus universiteto rektoriumi, 1735 m. tapo Prūsijos generalsuperintendentu (vyriausiuoju vyskupu).

Lietuvių raštijoje J. J. Quandto nuopelnai itin svarūs. 1727 m. nušalintas nuo vadovavimo Lietuvių kalbos seminarui, jis tais pačiais metais išleido antrąjį Naujojo Testamento leidimą, skirtą specialiai Mažajai Lietuvai. Jo puošniai įrištą egzempliorių pats įteikė karaliui. A. H. Francke's vadovaujamiems Halės pietistams susirūpinus išleisti pirmąją lietuvišką Bibliją, J. J. Quandtas sugebėjo juos aplenksti, ir 1735 m. Karaliaučiuje pasirodė pirmasis, o 1755 m. – antrasis, pataisytas, lietuviškos Biblijos leidimas. J. J. Quandto pratarmėje apžvelgta lietuviškos Biblijos leidimo istorija yra vienas pirmųjų lietuviškos knygos istoriografijos darbų. Kitas didelis darbas, atliktas vadovaujant J. J. Quandtui, buvo oficialaus lietuviško giesmyno parengimas, patikėtas J. Behrendtui. Jis išėjo 1732 m., paskui buvo perspausdinamas daugiau kaip 100 metų

⁷⁹ *Borrmann W.* Min. veik., p. 107.

⁸⁰ *Schiller Chr.* Die Litauischen Seminare... S. 391.

⁸¹ *Gilde L.* Min. veik., p. 11–12.

⁸² Ten pat, p. 14.

⁸³ Ten pat, p. 19.

⁸⁴ Ten pat, p. 22.

⁸⁵ Ten pat, p. 24.

ir iki šiol paprastai vadinamas Quandto–Behrendto giesmynu. 1730 m. pasirodė oficiali bažnytinė agenda, kurią išversti į lietuvių kalbą J. J. Quandtas buvo pavedęs tam pačiam J. Behrendtui.

Vykdydamas plačią leidybinę programą, J. J. Quandtas stengėsi patraukti Lietuvių kalbos seminaro studentus. J. Bertuleit teigimu, didžiąją Biblijos Senojo Testamento dalį išvertė Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaro absolventai, labai gerai mokėję lietuvių kalbą⁸⁶. Manytume, kad iš 12 vertėjų mažiausiai trys galėjo būti baigę Lietuvių kalbos seminarą: tai P. G. Mielcke, Biblijos dalies vertėjas ir viso teksto redaktorius, A. F. Schimmelpfennigis jaun. ir A. H. Pilgrimas (du pastarieji jau buvo nusipelnę versdami Naujojo Testamento tekstus), kiti vertėjai buvo baigę universitetą dar iki Lietuvių kalbos seminaro įsteigimo. Vėliau A. F. Schimmelpfennigiui J. J. Quandtas patikėjo antrojo Biblijos leidimo redakciją, be to, jis perredagavęs išleido J. Behrendto giesmyną, įdėjęs beveik pusantro šimto savo paties parengtų gesmių, rašė ir pasaulietinio turinio eilėraščius. P. G. Mielcke buvo valdžios įsakymų į lietuvių kalbą vertėjas, vertė giesmes. A. H. Pilgrimas buvo antrojo Biblijos leidimo korektorius, jam priskiriamos dvi į lietuvių kalbą išverstos religinio turinio knygos.

Pirmieji seminaro vadovai turėjo gausias ir turtingas asmenines bibliotekas, kuriomis buvo leidžiama naudotis ir studentams. XVIII a. išsilavinę žmonės stengdavosi kaupti įvairių šalių ir kuo retesnes Biblijas. Tokį rinkinį turėjo ir J. H. Lysius. Jo bibliotekoje buvo daug egzegetinės literatūros, orientalistikos, rankraščių hebrajų, persų, sirų, arabų, turkų kalbomis, retenybių kolekcija. 1745 m. J. H. Lysiaus biblioteka parduota aukcione⁸⁷.

J. J. Quandto asmeninėje bibliotekoje buvo apie 8000 knygų, tarp jų veikalų anglų, olandų ir hebrajų kalbomis, gausu teologijos ir filosofijos traktatų, kai kurie itin reti. Praėjus metams po J. J. Quandto mirties, jo biblioteka taip pat buvo išarduota aukcione⁸⁸. Lietuviškos knygos pirmųjų vadovų asmeninėse bibliotekose neminimos, tačiau ten galėjo būti pirmojo ir antrojo Naujojo Testamento leidimų, D. Kleino giesmyno ir gramatikos egzempliorių.

Išvados

Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro įkūrimas XVIII a. pradžioje buvo dėsningas reiškinys plintant Europoje šviečiamosioms idėjoms. Kita vertus, tam buvo visiškai subrendusios krašto vidaus sąlygos. Pagrindinis seminaro tikslas – rengti lietuvių kalbą mokančius kunigus ir mokytojus lietuviškoms parapijoms. Seminaras kūrėsi tuo laikotarpiu, kai į Prūsiją iš Vokietijos žemių pradėjo skverbtis pietizmas, propagavęs vidinį atgimimą ir išorinę discipliną. Prūsijoje pietizmo veikimas sutapo su karaliaus Friedricho Wilhelmo I intensyvėjančia kolonizacine ir germanizacine politika. Lietuvių kalbos seminaras tapo įrankiu jo asimiliaciniams tikslams: į lietuviškas parapijas buvo skiriami lietuvių kalbą pramokę vokiečiai kunigai, daugiausiai atėiviai iš Halės. Tokiai politikai aktyviai priešinosi J. J. Quandto vadovaujami ortodoksai – viet-

⁸⁶ Bertuleit J. Min. vcik., p. 84.

⁸⁷ Pisanski G. Chr. Entwurf der Preussischen Litterargeschichte. Königsberg, 1886. S. 511.

⁸⁸ Ten pat, p. 512.

niai kunigai ir lietuvių raštijos veikėjai. Remdamiesi seniausiais šaltiniais, seminaro įkūrimo data laikytume 1718 metus. Pirmuoju Lietuvių kalbos seminaro vadovu paskirtas J. H. Lysius. 1723 m. Lietuvių kalbos seminaro vadovu tapus J. J. Quandtui, prasidėjo aktyvus darbas, reglamentuojamas statuto. 1727 m. perdavus vadovavimą A. Wolfui, seminaras beveik dviem dešimtmečiams pateko pietistų įtakon. Didžiausia problema buvo vadovėlių trūkumas. Pirmieji seminaro vadovai nusipelnė lietuvių raštijai tuo, kad pasirūpino išleisti svarbias religines knygas: katekizmą, Bibliją, giesmyną. J. J. Quandtas įtraukė į kūrybinį darbą ir Lietuvių kalbos seminaro absolventus. Tąpę kunigais, jie lietuviškai katekizavo vaikus ir suaugusiuosius, kai kurie iš jų vertė valdžios įsakus į lietuvių kalbą. Pats Lietuvių kalbos seminaro įsteigimo faktas skatino dėmesį lietuvių kalbai, o jo pirmųjų vadovų leidybinė veikla ir didėjęntys seminaro vidaus poreikiai skatino seminaro klausytojus atsидėti lietuviškai knygai. Jau pirmasis seminaro veiklos dešimtmetis turėjo didelę reikšmę lietuvių kultūrai ir dvasinei brandai.

Įteikta 1999 m. birželio mėn.

DIE GRÜNDUNG DES LITAUISCHEN SEMINARS IN KÖNIGSBERG ALS VORAUSSETZUNG FÜR DIE ENTWICKLUNG DES LITAUISCHEN SCHRIFTTUMS UND DES LITAUISCHEN BUCHES

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ

Zusammenfassung

Die Geschichte des litauischen Buches nimmt ihren Anfang unter den Wänden der alten Albertina in Königsberg. Diese Universität, gegründet im 16. Jh., bildete im Laufe von einigen Jahrhunderten die der litauischen Sprache kundigen Pfarrer und Präzantoren für die einwohnerreichen litauischen Gemeinden aus. Unter den Absolventen der Universität waren die Herausgeber der ersten litauischen kirchlichen und filologischen Bücher. Mitte des 17. Jahrhunderts zeichnete sich Mangel an geeigneten litauischen Kandidaten ab. Die Pfarrerstellen wurden immer mehr von den Deutschen besetzt. Die Errichtung des Litauischen Seminars an der Königsberger Universität 1718 durch den Preussischen König Friedrich Wilhelm den I. hat eine bedeutende Impulse für die Entwicklung der litauischen Sprache und des litauischen Buches gegeben. Der erste Inspektor des Seminars war J. H. Lysius. Es geriet zu seinem Verdienst die Herausgabe des litauischen Katechismus (1719). Unter der Leitung J. J. Quandts (1727–1727) entwickelte das Litauische Seminar seine kontinuierliche Tätigkeit und nahm bedeutende Ausmaße. J. J. Quandt hat sich um die Übersetzung der Heiligen Schrift besonders verdient (1727 erschien das litauische Neue Testament, 1733 kam die ganze litauische Bibel ans Licht). Das Litauische Seminar in Königsberg entwickelte sich in der Zeit der harten Auseinandersetzung von Pietismus und Orthodoxie. Mit dem königlichen Beistand und doch den Angriffen der Orthodoxie ausgesetzt, etablierte sich der Pietismus an der Königsberger Universität. Die Vertreter der Orthodoxie waren vorwiegen die örtliche Pfarrerschaft, die besonderen Wert auf die litauische Sprache und Traditionen legte, und das kirchliche Konsistorium. Als J. J. Quandt von der Leitung des Seminars abgesetzt wurde, geriet das Seminar für die nächsten Jahrzehnte in die Hände der Pietisten. Unter dem Einfluß der pietistischen Professoren wurden viele Kulturschaffende erzogen, darunter auch der litauische Schriftsteller K. Donclaitis und der Historiker und Filologe G. Ostermeyer. Die Seminaristen leisteten aktiven Beistand bei der Übersetzung und Herausgabe in der Litauischen Sprache der wichtigsten, vorwiegend kirchlichen, Schriften, wie Bibel, Gesangbücher, überstzten die Verordnungen der preussischen Regierung. Schon in den ersten Jahren seiner Existenz hatte das Litauische Seminar einen großen Einfluß auf das geistige und kulturelle Leben der Litauer gemacht.